

ПАМ'ЯТЬ АРХЕОЛОГІЇ

Гліб Анатолійович Бонч-Осмоловський (1890—1943)

До 100-річчя
з дня народження

С. М. Бібіков

Ім'я видатного знавця первісної культури, невтомного дослідника Гліба Анатолійовича Бонч-Осмоловського в одному ряду з іменами тих, хто передчасно пішов від нас у роки Великої Вітчизняної війни. Життя Гліба Анатолійовича, який був чуйною і широко людиною, — це наполеглива праця, це боротьба за наукову об'єктивність, це пошуки нових шляхів, нових методів, за допомогою яких поглиблюються наші знання про далеке минуле людства.

Гліб Анатолійович Бонч-Осмоловський народився 4 листопада 1890 року в містечку Блоні у Білорусії, в сім'ї поміщиків, досить відомих революціонерів-народників, які за життя тривалий час перебували за ґратами Шліссельбурзької фортеці. Наукові інтереси Гліба Анатолійовича визначилися ще на шкільній лаві. Він завжди виявляв невичерпний інтерес до історичних дисциплін, відзначався глибоким світоглядом, а також був широко обізнаний у народознавстві.

1909 року Г. А. Бонч-Осмоловський вступає до Петербурзького університету на природниче відділення фізико-математичного факультету, і в студентські роки (1910—1913) вивчає етнографію Кавказу, пробираючись у важкодоступні на той час райони Хевсуретії. Велику увагу молодого дослідника привернули весільні обряди хевсурів, в яких збереглися найдавніші історичні традиції. Доповіді, короткий зміст яких було надруковано, базувалися на етнографічних та антропологічних матеріалах, зібраних ним під час експедицій. Перша друкowana праця Гліба Анатолійовича з'явилася 1912 року в Російському антропологічному журналі.

На початку імперіалістичної війни 1914 року Гліб Анатолійович з університету потрапляє до армії. Він був учасником бойових дій, несучи службу у розвідувальному батальйоні.

Революційні ідеї, успадковані від батьків, цілком втілились у його практичній діяльності. Багатющий культурно-історичний спадок зберіг він для народу, обіймаючи посаду завідуючого відділом охорони пам'яток мистецтва і давнини у Кримському облвиконкомі. У цій відповідальній справі не мав собі рівних. Незважаючи на хворобу й величезні труднощі, він твердо й послідовно провадив політику націоналізації художніх цінностей і предметів давнини, що стали основою для фондів найкращих музеїв Криму.

Саме в той важкий час, працюючи у Криму, Гліб Анатолійович активно вивчає історію Кримського півострова. Особливо приваблюють

його сторінки давньої історії краю та праці К. С. Мережковського, присвячені відкриттю кримського палеоліту.

На думку видатного німецького знавця палеоліту Європи Р. Шмідта і дослідника М. Еберта, територія Криму у четвертинний період являла собою острів і не була заселена людьми. Такого висновку Р. Шмідт дійшов на підставі закладення кількох шурфів на делювіальному шлейфі поблизу Севастополя. Результат — група кременів, знайдених ним у різних місцях Криму або куплених у місцевих жителів — не має ніякої наукової ваги. Поверхова поїздка по Криму М. Еберта також не залишила в науковому дослідженні первісного Криму будь-якого цінного сліду.

Цілком вірогідно, що на місцевих археологів магічно діяла стара релігійна притча про походження людини, яка всіляко підтримувалась клерикальними колами. Тому вони переважно замовчували досить часті знахідки кременів на Яйлі та в інших місцях півострова.

Як би там не було, відкриття К. С. Мережковським палеоліту в Криму, зроблені ним під егідою Російського Географічного товариства наприкінці минулого століття, були забуті. І тільки відомий знавець матеріалів з первісного суспільства, започатківець еволюційних поглядів на теорію його розвитку Габріель де Мортільє відзначив у пресі значення мустьєрської знахідки К. С. Мережковського. Це було типове вістря з кременю, знайдене при вивченні нашарувань Вовчого гроту, що на р. Бештирек, праворуч від шляху Сімферополь — Феодосія, не доїжджаючи смт. Зуя.

Дещо пізніше дослідів К. С. Мережковського, пошуками виробів з кременю займалось багато неспеціалістів-любителів археології: М. І. Клепінін, С. І. Забнін, В. Лоренц, О. І. Віснівська та багато інших. Але майже всі збирання здійснювались на відкритій місцевості, переважно на Яйлах, і містили головним чином інвентар, подібний до тарденуазького.

Ще пізніше вивченням переважно «мікролітичної культури» на Яйлі зайнялися й археологи. Серед них потрібно відзначити Б. С. Жукова з його помічниками — О. Н. Бадером, Г. П. Сосновським та ін. Б. С. Жуков та ряд інших археологів і геологів були безвинно репресовані (М. Л. Ернст, П. О. Двойченко та ін.).

Періодично Г. А. Бонч-Осмоловський здійснював довгострокові поїздки у Крим для етнографічних дослідів. Під час роботи все більше заглиблювався у суть давньоісторичної проблематики. Успішні дослідження палеоліту в Криму К. С. Мережковського довели йому необхідність організації пошукових робіт на палеоліт.

Згідно зі своїми переконаннями, дослідник з 1923 р. продовжував розвідки всієї південної половини і частково східної частини півострова. Спочатку він примкнув до групи археологів, які досліджували своєрідний грот Кош-Коба у Східному Криму, що знаходився поруч із малопомітним гротом Кіікін-Кобаси (печера дикуна) або з більш простою назвою Кіік-Коба (дика печера). Дослідження цього гроту проводилось наприкінці 1924 року разом з антропологом Є. В. Жировим (помер під час блокади Ленінграда). Це було початком систематичного вивчення переважно печерного палеоліту в Криму. До речі, Євген Володимирович Жиров, постійний учасник Кримської палеолітичної експедиції, ряд років збагачував антропологічний відділ Музею археології та етнографії АН СРСР у Ленінграді і його антропологічний відділ відзначався чудовою організованістю й багатством наукових антропологічних фондів. Саме в цю установу (МАЕ) й надходили колекції із зібраних Кримської палеолітичної експедиції.

Після відкриття гроту Кіік-Коба, яке не можна відносити до випадковості, Гліб Анатолійович полишає етнографічні заняття і цілком присвячує себе археології. Твердо визначивши своє майбутнє, вчений обирає об'єктом своїх досліджень Крим. Саме на цьому невеликому клаптику землі, який став своєрідною історичною лабораторією, де траплялись численні залишки культур найрізноманітніших племен і на-

родностей, виникали теми для історичних роздумів. При цьому археологія Криму ще майже не вивчалася.

Археологи й історики захоплювались монументальними пам'ятками античності та середньовіччя, які до того ж супроводжувались писемними свідцтвами. А відомі на той час пам'ятки дописемного періоду, знайдені у тому ж Херсонесі, лишалися поза інтересами дослідників, були забуті. Отже, відкриття Г. А. Бонч-Осмоловським найдавнішої пам'ятки палеоліту в Кіік-Коба, в силу своєї віддаленості у часі й представленої залишками поховання дорослого індивіда та кістяком дитини молодшого віку, не могли залишитися поза увагою археологів.

Гліб Анатолійович не обмежував рамки своїх досліджень лише Кримською територією. Досить тільки уважно познайомитися з колом проблем, що поставлені в його працях, щоб пересвідчитися у тому, що наукові вишукування в Криму — це шлях до відкриття загальноісторичних закономірностей розвитку людства. Саме тому Гліб Анатолійович так завзято вивчає палеоліт зарубіжних країн.

Однією з тих важливих праць, що складають його археологічне кредо, є книга «Про еволюцію давньо-палеолітичних індустрій», в якій проявився великий талант Гліба Анатолійовича. Навіть при суперечливості деяких положень вона не втрачає своєї наукової гостроти, новизни висвітлення важких тем та широти використаних матеріалів для доказу викладених положень. Його метод статистичного аналізу інвентаря стоянок випередив методику Ф. Борда у визначенні датувань і в дещо простішому й доступнішому вигляді лишається складовою будь-якого дослідження.

Чимале наукове значення мають і невеликі археологічні етюди Гліба Анатолійовича, які постійно освіжають і вносять оригінальність у коло питань, пов'язаних з вивченням побуту давньої людини, наприклад, «Про нарізки на палеолітичних кістках» (1931 р.). Навіть у невеликих нотатках Гліб Анатолійович завжди намагався знаходити загальні риси в культурах палеоліту, що складають єдиний потік давніх загальнолюдських культурно-історичних досягнень.

Сьогодні цей пошук загальних рис у культурах палеоліту, що часто засвідчує спільність закономірностей розвитку людських суспільств, дуже послаблений пошуком роздільних показників, за якими нібито виділяють окремі угруповання, чи то культури, чи якісь інші етнографічні суспільства. Відмінності є, завжди були й будуть, але вони не зітруть єдності розвитку людських суспільств, що пройшли основні етапи історичного руху. Відображенням цієї ідеї була виставка, підготовлена Державним Геологічним музеєм у Ленінграді, в якому деякий час працював Гліб Анатолійович, виявивши свої серйозні музейні знання і вміння. Постійно діюча палеолітична експозиція користувалась великим успіхом у відвідувачів. На жаль, це унікальне зібрання розпалося під час переїзду Інституту геології до Москви.

Г. А. Бонч-Осмоловський почав підготовку до друку першого тому, присвяченого Кіік-Коба, вже після перебування у Франції, де встановив дійовий зв'язок з багатьма корифеями археології, в тому числі і з А. Брейлем, який особливо проявив свої дослідницькі здібності у вивченні палеолітичного мистецтва, М. Д. Пейроні, А. Вайзоном, Л. Капітаном і багатьма іншими. Під час поїздки Гліб Анатолійович ознайомився з палеолітичними місцезнаходженнями, головним чином у провінції Дордоні. Тоді ж вчений захопився ідеєю всеосяжного і однотипового вияву еволюціонізму в палеоліті. Однак завершити перший том свого дослідження у звичній науковій обстановці йому не вдалося.

Разом з багатьма представниками передової інтелігенції періоду культу особи Сталіна він був незаконно репресований, деякий час перебував у в'язниці, потім був висланий до Воркути. Після трьох років заслання йому вдалось оселитися в Ороджі, що означало, за умовами того часу, не ближче 100 км від Ленінграда. Але, порушивши постанову про прописку, він все-таки негласно працював у Ленінграді над колекціями, літературними джерелами та матеріалами для порівнянь, і все-

таки дописав перший том своєї праці. В цей важкий для Г. А. Бонч-Осмоловського період його завжди підтримували словом і ділом друзі, які вірили в його справу.

Перший том твору Г. А. Бонч-Осмоловського викликав гостру полеміку, переважно серед спеціалістів археологів і біологів. Найбільшу увагу привернули проблеми філогенії і хронології пам'ятки. Справа в тому, що польове вивчення пам'ятки виявило її двошаровість. За словами Гліба Анатолійовича нижній шар вміщує помірну кількість кісток домашніх тварин четвертинного періоду і так звану аморфну крем'яну індустрію, репрезентовану ще не виробленими прийомами техніки обробки каменю і не сталими формами знарядь праці. На думку дослідника нижній шар культурних нашарувань гроту Кіік-Коба відносився приблизно до ашельського часу.

За короткий час на вікриття Гліба Анатолійовича відгукнулося в пресі понад сорока радянських і зарубіжних авторів. Причому не тільки причетність поховань до верхнього чи нижнього шарів викликала суперечки, а й приналежність залишків культури до ранніх мустьєрських або до тих, у яких виявлено розвинутий середньопалеолітичний інвентар. Суперечки ці не вщухають і дотепер. Більше того, вони дещо загострюються, особливо відносно датування нижнього шару Кіік-Коба, у зв'язку із знахідкою так званих тейякських комплексів, аморфних за суттю.

Великий резонанс у нас і за рубежом викликали знахідки в Кіік-Коба кісток кисті руки і ніг неандертальця (*homo neandertalensis*). Багато ідей було висловлено з приводу біологічної будови кінцівок, приналежність яких ні в кого не викликала сумніву — це були кінцівки неандертальців. Йшлося про примітивність кісток кінцівок неандертальця, про протиставлення великого пальця рук і ніг, про обмеженість — внаслідок цього — багатьох трудових процесів у неандертальської людини. Остання помітна монографія, в якій чільне місце посідає розгляд кисті руки кіік-кобинця, належить О. І. Даниловіч. Цікавими й змістовними були висловлювання багатьох діячів науки про походження й життя найдавнішої істоти — прообразу людини. Деякі з них були прихильниками деревного способу життя пралюдини, спираючись при цьому на думку академіка П. П. Сушкіна та його учня, в майбутньому відомого письменника-фантаста, а тоді — студента Таврійського університету у Сімферополі І. О. Єфремова, інші надавали перевагу гіпотезі, за якою в пралюдині вбачали неземну істоту. Гліб Анатолійович зумів встановити тісні контакти з природознавцями, особливо біологами на чолі з академіком Л. О. Орбелі. В цьому йому багато допомогли всебічні знання з антропології — дисципліни, яку він викладав на географічному факультеті ЛДУ, а також постійне наукове спілкування із співробітниками Асоціації з вивчення четвертинного періоду Європи (INQUA) — з видатними знавцями четвертинної історії СРСР: академіками В. О. Обручевим, І. В. Губкіним, професорами В. І. Громовим, В. І. Громовою, С. О. Яковлевим та іншими. Гліб Анатолійович сам був у керівництві цієї міжнародної організації і, використовуючи цю обставину, направив всі свої зусилля й можливості на застосування комплексного вивчення палеоліту в історичному та природничо-історичному планах. Це була справа, яка багато в чому перевершувала діяльність піонера комплексного вивчення неоліту проф. Іностранцева, використаного ним в неоліті Північно-Західної Росії.

Напередодні війни Гліб Анатолійович багато в чому легалізувався, йому було присуджено вчений ступінь доктора історичних наук без захисту дисертації. З ініціативи академіка Л. О. Орбелі постало питання про присудження йому ступеня доктора біологічних наук.

Почалася Велика Вітчизняна війна, німецько-фашистські орди підступали до Ленінграда. Тодішній Інститут історії матеріальної культури АН СРСР запропонував Глібу Анатолійовичу евакуюватись, але на цю пропозицію він відповів побажанням залишитися в Ленінграді і продовжити, по можливості, роботи над матеріалами з Кіік-Коба.

Г. А. Бонч-Осмоловський був одним з перших, хто дізнався про організацію в оточеному Ленінграді нелегальної групи для диверсій, яку очолив колишній декан історичного факультету ЛДУ Володимир Васильович Мавродін. Він одразу й згодився стати членом цієї групи і твердо пообіцяв налагодити, так би мовити, «зв'язок» з німецьким командуванням.

Однак незабаром всі учасники цієї нелегальної групи — переважно доктори наук — були евакуйовані з нескореного Ленінграда за розпорядженням Президії АН СРСР. Поїхав і В. В. Мавродін, який у Маріїнському театрі з рук М. І. Калініна отримав орден, що його було присвоєно героїчному місту Ленінграду за мужність.

Перебуваючи під час війни в евакуації у Казані, разом із сином Андрієм (нині він є доктором фізико-математичних наук, працює в Інституті ядерних випробувань у Дубні під Москвою) Гліб Анатолійович продовжував свої наукові дослідження в галузі антропології, займаючись проблемою протиставлення великого пальця у ранньому людському віці, а також у поранених фронтовиків, тобто тих найдавніших рефлексів, які особливо проявилися в екстремальних умовах. Допомогу в дослідках Гліба Анатолійовича надав академік Л. О. Орбелі, який на той час був генерал-полковником медичної служби. Працюючи в госпіталях та дитячих закладах міста, Гліб Анатолійович вів точні записи своїх спостережень, постійно виступав з доповідями про Кіік-Коба та про свої дослідження в природничій галузі і мріяв продовжити дослідження кісткових залишків неандертальців у Ленінграді. Але доля вирішила інакше. Задумане ним багатотомне видання «Палеоліт Криму» після смерті Гліба Анатолійовича, здавалося б, обірвалося на першому ж випуску «Грот Кіік-Коба» (М.—Л., 1940 р.). Звичайно, книга Гліба Анатолійовича, незважаючи на її новаторський характер, все-таки мала деякі вади, а головне, була написана на загально-еволюційних засадах. У друкованих виданнях з'явилося чимало поправок до праць Г. А. Бонч-Осмоловського. По-перше, було піддано деякій ревізії датування Кіік-Кобинських комплексів. Багато спеціалістів-археологів, які цілком підтримували нижньопалеолітичний вік обох нашарувань Кіік-Коба, все-таки визнали за краще віднести його до мустьєрського часу. Залишки ж поховання дорослого у вигляді кісток кінцівок, знайдених поблизу або у спеціально видовбаній неандертальцями ямі в скелястій підлозі гроту, були співвіднесені з нижнім шаром або горизонтом нижньопалеолітичних знахідок. По-друге, виправленню було піддано й висновок Гліба Анатолійовича про кількісне співвідношення кісток викопних тварин у нижньому і верхньому нашаруваннях Кіік-Коба, що нібито свідчать про слабкий розвиток мисливської діяльності у поселенців нижнього горизонту відкладень, які займалися в основному збиральництвом і перейшли до активного мисливства на великих тварин, мешканців верхнього шару, які залишили значну кількість кісток тварин, що послугували їм багатими мисливськими трофеями. Але ці поправки до висновків Г. А. Бонч-Осмоловського, однак, не міняють самої суті відкриття Гліба Анатолійовича.

Розуміючи величезне значення праць Г. А. Бонч-Осмоловського, а також відчуваючи всю відповідальність перед наукою, радянські антропологи розпочали подальше видання матеріалів з Кіік-Коба. Спираючись на матеріали, що залишилися після смерті Гліба Анатолійовича та орієнтуючись на його загальні погляди й оцінки історичної ролі та значення остеологічних матеріалів з пам'ятки, антропологи, геологи й почасти археологи нашої країни написали й видали ще два томи під загальною назвою «Палеоліт Криму» за матеріалами з Кіік-Коба: «Кість викопної людини з гроту Кіік-Коба» (М.—Л., 1941) та «Кістяки стопи й гомілки викопної людини з гроту Кіік-Коба» (М.—Л., 1954 р.). Всі три книги вийшли у видавництві АН СРСР. Перші два випуски в основних своїх частинах написані Глібом Анатолійовичем, третій випуск складений переважно видатним археологом СРСР В. В. Бунаком. У всіх трьох випусках у ролі редакторів та авторів виступи-

ли: академік І. М. Губкін, професори В. В. Бунак, М. В. Воеводський (археолог), В. І. Громов, Г. Ф. Мірчинк, Д. Я. Рогинський та інші вчені.

Список праць Гліба Анатолійовича не такий вже і великий — всього 49 назв, більшість з яких інформаційного характеру. Визначною рисою цих досліджень є наукове довголіття.

Було б несправедливо замовчувати його, на жаль, останній дослід з побудови періодизації кримського палеоліту. Ідеї Гліба Анатолійовича, вміщені у великій статті «Підсумки вивчення Кримського палеоліту»*, що вийшла в світ у 1934 році, дотепер не втратили свого наукового значення. У світлі наукової об'єктивності викладу це цілком зрозуміло. Дуже змістовний збірник, що вийшов під керівництвом авторитетної редакційної колегії у складі: В. Ф. Бутіна, С. М. Биковського, О. П. Герасимова, П. П. Єфіменка, Д. О. Петровського, А. Л. Рейгардта, В. О. Язикова і Я. С. Едельштейна, містив статтю Гліба Анатолійовича, яка вперше показала всьому світові можливості нашої держави у справі вивчення закономірностей палеоліту. У статті Гліба Анатолійовича поставлено складне завдання — дати чітко обгрунтовану еволюційну шкалу періодизації палеоліту в Криму. Наслідуючи логічні побудови Г. Мортільє, вчений простежує послідовність епохальних підрозділів у стратифікованих нашаруваннях під скелястими утвореннями. Так, відсутність добре виражених ашельських комплексів або достовірних мадленських місць перебування він пояснював недослідженістю території Криму. В якійсь мірі положення Гліба Анатолійовича підтвердились знайденими нещодавно А. А. Щепинським у Центральному Криму, очевидно, ашельських двобічнооброблених рубил. Спираючись на стратиграфію культурних нашарувань і знахідок у відкладеннях Сюрени I, що у Бахчисарайському районі поблизу Сімферополь — Ялта, дослідник відносив нижній шар цієї пам'ятки, яка вміщувала знаряддя перехідного етапу від нижнього до верхнього палеоліту, до раннього Орін'яку. Два шари, розташовані вище, він відносив до наступних фаз Орін'яку — середнього та верхнього. При їх датуванні Гліб Анатолійович спирався на знахідки численних скребків «високої форми» та пластинок типу «шательперрон». Слід зазначити, що центральноєвропейський середньопалеолітичний пласт так званого селетського типу на той час іще не було виділено.

На сьогодні дати всіх трьох шарів Сюрени I дещо омолоджені, швидше за фауністичними показниками, і відносяться до трьох фаз мадленського часу, хоч верхній «мадленський» шар пам'ятки і не має спадкових ознак з ранньомезолітичними місцезнаходженнями Криму (нижній шар Шан-Коба).

Останнім часом знайдені й деякі інші пізньопалеолітичні залишки культури. Можливо, це тільки частина великих мисливських колективів, що мали свою постійну житлову базу у долинах річок Бельбека й Качі, а можливо, це ті самі колективи солотрейсько-мадленського часу, про виявлення яких мріяв Гліб Анатолійович. Отже, попереду ще чимала робота над можливими уточненнями періодизаційної схеми Гліба Анатолійовича, що, безперечно, має свої відмінності від західно-європейської — пам'яток Франції, Бельгії й Англії, не кажучи вже про пам'ятки південного ареалу так званого каспійського. Сказане, однак, не знімає основних хронологічних відповідностей між палеолітичними пам'ятками Європи.

Дуже важливе значення мало і введене Глібом Анатолійовичем правило розчленування порівняно потужних і за своїм складом і кольором однорідних нашарувань на умовні горизонти. Матеріали з останніх зіставлялись й іноді давали хронологічні відмінності.

Найскладніші літологічні сплетіння, які постійно чатують на дослідника печерних відкладень, завжди знаходили у Гліба Анатолійовича своє точне розчленування й відповідність, збуджуючи у ньому до-

* *Праці II міжнародної конференції асоціації по вивченню четвертинного періоду Європи. СРСР — НКГП. — Л.— М.— Новосибірськ, 1934. — Вип. V.*

слідницький азарт і устремління до подолання будь-яких природних перешкод на шляху до повного осмислення пам'ятки. Дуже показові в цьому випадку розкопки в Аджі-Коба, у східному Криму, на околиці Долгоруківської Яйли. Тут у складній стратиграфічній обстановці обстеження проводилось разом з відомим білоруським археологом К. М. Полікарповичем. Не розв'язавши основного завдання літологічного розчленування шарів на різних площах і хронологічної відповідності їх у відриві один від одного, Гліб Анатолійович продовжує ті ж дослідження, застосовуючи розроблені ним же нові методичні засоби у наступному сезоні розкопок, поки не досягає повної відповідності, або хронологічної одночасності відкладення шарів, а разом з тим і археологічних залишків у них.

У довгому списку досліджених Глібом Анатолійовичем скелястих сховищ у Криму особливе місце займають Кіік-Коба, Кош-Коба, Сюрень I і II, Шайтан-Коба, Аджі-Коба, Шан-Коба, Фатьма-Коба, поселення у Східному Криму Кукрек та інші.

Тут необхідно сказати й про ті нововведення, які уклав Гліб Анатолійович до технічного процесу розкопочних робіт. Він багато зробив для уточнення стратиграфії палеолітичних місцезнаходжень, фіксації положення археологічних предметів від ділянкових координат, звів відлік залягання археологічних залишків від постійної нульової лінії, відповідно до загальних нівеліровочних відміток, запропонував уніфіковані збірники для археологічного матеріалу, видобутого з культурних шарів, дав своє тлумачення польовим карткам, що складаються при розкопках, орієнтуючи кутки карток за країнами світу. Головне, чого постійно вимагає Гліб Анатолійович — це усвідомленість дій. Велику увагу приділяв Гліб Анатолійович дрібному розбірочному інвентарю, а отже, й збереженості вивчених матеріалів.

При розвідці скелястих сховищ Гліб Анатолійович вимагав обов'язкової шурфовки всіх без винятку підходящих об'єктів, в тому числі порожнеч, що обвалились, а також скелястих сховищ, які виходять на північ. Досвід підказав, що, наприклад, Чокурчинська печера, яка мала вхід з півночі, відкрила багатющий мустьєрський матеріал. Багато інших нововведень, що сприяли збільшенню інформативності археологічного матеріалу й полегшенню важкої праці вчених, були впроваджені Глібом Анатолійовичем (застосування, наприклад, всепроникаючого клеючого матеріалу — звичайної чистої фотоплівки, розчиненої в ацетоні).

Лишається коротко сказати про Гліба Анатолійовича Бонч-Осмоловського, як про людину й педагога. Яскраві сторінки про Гліба Анатолійовича в журналі «Новий мир», написані його дружиною Ольгою Георгіївною Морозовою, дочкою «батька російського лісознавства» Г. Ф. Морозова. Спогади про життя сім'ї Морозових були опубліковані на замовлення тодішнього редактора журналу О. Т. Твардовського. У статті, яка згодом була видана окремою книгою під назвою «Одна доля», чимало сторінок було присвячено спогадам про Гліба Анатолійовича. Зважаючи на індивідуальність О. Г. Морозової, що пов'язано з її професією художника, портрет Гліба Анатолійовича Бонч-Осмоловського змальовано досить точно, хоча й без деяких важливих подробиць про його взаємовідносини з учнями, про наукову безкомпромісність, діловитість та захопленість вченого ідеями матеріалізму. За цілком зрозумілими обставинами нічого не було сказано про минуле Гліба Анатолійовича, про його критичне ставлення до культу особи, нігілістичного ставлення до праці інтелігенції, до подавлення нового у мисленні людини тощо. Але все це відбитки минулого. Однак ці скупі рядки, присвячені світлій пам'яті Г. А. Бонч-Осмоловського, далеко ще не відображають усієї повноти та багатогранності його творчості. Пройшовши сувору життєву школу, спілкуючись із людьми різних професій і характерів, Гліб Анатолійович завжди виявляв у людях корисні якості, котрі вміло й тактовно використовував в інтересах науки. Він умів збудити потяг до знань, тому що сам був ентузіастом науки. Його не-

звичайна енергія й рідкісна життєствердженість привертали до нього молодь. Доброта, чуйність, простота характеру і разом з тим неухильна вимогливість у ділі, були невід'ємними педагогічними якостями Гліба Анатолійовича. Довгі роки викладацько-професорської діяльності в Ленінградському, а потім у Казанському університетах, залишили світлий слід у поколіннях його вихованців.

Одержано 02.09.88.

Г. А. Бонч-Осмоловський і сучасна археологія

С. В. Смирнов

Історія кожної науки має імена, які на багато років наперед визначають магістральні напрямки її розвитку. В археології кам'яного віку таким є ім'я Гліба Анатолійовича Бонч-Осмоловського. Людина широкої європейської освіти і різноманітних наукових інтересів, що в своїй діяльності зуміла поєднати сміливість у вирішенні теоретичних проблем зі скрупульозністю в питаннях формування джерелознавчої бази археології, він вніс помітний вклад у розвиток вітчизняного палеолітознавства. І сьогодні, відзначаючи 100-річчя від дня його народження, ми звертаємося до його наукової спадщини не для того, щоб зафіксувати ті чи інші моменти історіографічного характеру, а щоб оцінити його вплив на логіку розвитку нашого палеолітознавства і таким чином краще визначити його сучасний стан та виявити тенденції подальшого розвитку.

Найбільш плідний період наукової діяльності Г. А. Бонч-Осмоловського припав на 30-ті роки, коли Кримський півострів «заявив» про себе як про одну з найбільш насичених археологічними пам'ятками територій. Саме в цей час відновилися пошуки палеолітичних пам'яток в передгір'ях Криму. Розпочаті Г. А. Бонч-Осмоловським 1923 р. археологічні розвідки уже наступного року увінчалися знахідками, що завжди увійдуть до числа найвидатніших історичних джерел з найдавнішої історії людства. З цього часу й починається наукова діяльність Г. А. Бонч-Осмоловського по вивченню палеоліту Криму, що принесла йому заслужену славу і авторитет.

Не вдаючись до хронологізації подій, що розкривають історію розкопок палеолітичних і мезолітичних стоянок Криму, основну увагу зосередимо на методологічному аналізі досліджень Г. А. Бонч-Осмоловського, бо саме такий аналіз дає змогу найбільш повно і всебічно окреслити місце дослідника в історії археологічної науки.

Погляди на археологію, її завдання, прийоми і методи археологічного дослідження формуються у Г. А. Бонч-Осмоловського вже на початку його наукової діяльності, коли він після довгого періоду зневаги дослідників до старожитностей Криму розпочав планомірні розвідки, а потім і розкопки палеолітичних пам'яток. У цьому плані найбільш показовою є його доповідь на II Міжнародній конференції Асоціації вивчення четвертинного періоду Європи, що була присвячена першим підсумкам вивчення палеоліту Криму. Матеріали конференції вийшли друком 1934 р.

У вступі до доповіді Г. А. Бонч-Осмоловський сформулював основні завдання археології палеоліту, визначивши в ній пріоритетними не джерелознавчі пошуки, а дослідження, спрямовані на вивчення закономірностей розвитку первісного суспільства.

Завдання науки про палеоліт були поставлені ним чітко і послідовно: «При сучасному рівні знань про людину четвертинного періоду